

### บทที่ 3

#### เรือนจำ อำนาจ และระเบียบวินัย

การทำความเข้าใจต่อเพศสัมพันธ์และการติคเชื้อเอชไอวีและของผู้ต้องที่เกิเกิดขึ้นในเรือนจำ ในการศึกษาครั้งนี้ ได้นำแนวคิดเรื่องปฏิบัติการของ Bourdieu มาปรับใช้ โดยภายใต้กรอบคิดดังกล่าว ผู้ศึกษามีความเชื่อเช่นเดียวกับ Bourdieu ว่า ปฏิบัติการ ของปัจเจกประกอบไปด้วย มโนทัศน์สามประการอันได้แก่ “ทุน” ในรูปแบบต่างๆที่แต่ละคนถือครองอยู่ มโนทัศน์ต่อมาคือ คลังความรู้พื้นฐานของมนุษย์ ที่จะนำติดตัวไปตลอดเวลา หรือที่ Bourdieu เรียกว่าระบบ “ฮาบีทัส” ซึ่งเป็นความโน้มเอียงของความคิดและการกระทำเมื่อปัจเจกมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน

“อาณาบริเวณ” เป็นมโนทัศน์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องปฏิบัติการของ Bourdieu เพราะอาณาบริเวณคือเขตแดนของการต่อสู้ เป็นสนามแห่งการแย่งชิงทรัพยากร การแย่งชิงพื้นที่เพื่อขยายขอบเขตของอำนาจ ทั้งนี้แต่ละอาณาบริเวณต่างก็มีกฎ กติกาที่แตกต่างกันไป ซึ่งส่งผลต่อการสะสม ครอบครองทุน ฮาบีทัส และปฏิบัติการของปัจเจก

เรือนจำคืออาณาบริเวณที่เป็นพื้นที่ในการศึกษาครั้งนี้ โดยทั่วไปเมื่อก้าวถึงเรือนจำคนในสังคมส่วนมากอาจนึกถึง สถานที่อันประกอบสร้างขึ้นด้วยกำแพงสูงและประตูหนานขนาดใหญ่ ซึ่งตัดขาดกีดขวางความสัมพันธ์ระหว่างคนที่อยู่สองด้านกำแพงออกจากกัน ยกทีจะมีผู้ใดก้าวล่วงเข้าไปได้หากไม่มีบทบาทหรือหน้าที่ที่เกี่ยวข้องซึ่งสังคมกำหนดเอาไว้ และในขณะที่เดียวกันวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ภายในก็ดูเหมือนว่าจะเป็นเรื่องลึกลับ ยกแก่การเข้าถึง หรือบางคนก็ปฏิเสธที่จะสนใจใฝ่รู้ ไม่อยากเกี่ยวข้องกับ เพราะผู้ที่ถูกจองจำอยู่ภายในนั้นคือ “อาชญากร” ซึ่งเป็นอันตรายยิ่งต่อความสงบสุขเรียบร้อยอีกทั้งยังเป็นคู่ตรงข้ามกับความถูกต้องดีงามทั้งปวงของบุคคลอันเป็นที่พึงปรารถนาของสังคม

ในมุมมองของผู้ศึกษาอาณาบริเวณเรือนจำมิได้มีความหมายแค่เพียงพื้นที่ภายในกรอบกำแพงหรือพื้นที่ทางกายภาพใดๆ ภายในเรือนจำ แต่ยังรวมถึงอาณาบริเวณของความสัมพันธ์เชิงสังคมที่ปัจเจกแต่ละคนมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ภายใต้กฎ กติกา ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนระบบการให้คุณค่าของสังคมและทั้งนี้ความเข้าใจต่ออาณาบริเวณมีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องเพศสัมพันธ์และการติคเชื้อเอชไอวีที่เกิเกิดขึ้นในฐานะปฏิบัติการของผู้คนซึ่งเป็นมโนทัศน์สำคัญของกรอบแนวคิดเพื่อตอบคำถามในการศึกษานั้นเอง

### 3.1 เรือนจำและการลงโทษผู้กระทำผิดของสังคม

กระบวนการลงโทษต่อผู้ละเมิดหรือผู้กระทำผิดต่อบรรทัดฐานของสังคมมีอยู่หลายรูปแบบ ซึ่งเป็นไปตามยุคสมัย ค่านิยม ประเพณี ความเชื่อ และปรัชญาแห่งการลงโทษของสังคมนั้นๆ อาทิ เพื่อเป็นการแก้แค้น เพื่อป้องปราม ชัยยัง เพื่อกันผู้กระทำผิดออกไปจากสังคม หรือเพื่อแก้ไขฟื้นฟู อย่างไรก็ตามในระยะแรกเริ่มนั้น ส่วนใหญ่การลงโทษมักได้รับอิทธิพลภายใต้แนวคิดของการแก้แค้นแก่ผู้ล่วงละเมิดบรรทัดฐานทางสังคม ดังปรากฏหลักฐานเมื่อประมาณ 1750 ปีก่อนคริสตกาล ซึ่งได้แก่ประมวลกฎหมายแฮมมูราบี (The Code Of Hammurabi) ที่เป็นแนวคิดสำคัญต่อวิธีการลงโทษผู้กระทำผิดและยังทรงอิทธิพลต่อปรัชญาการลงโทษในยุคสมัยต่อมา โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศแถบยุโรป ตะวันออกกลาง ตลอดจนเอเชียบางประเทศ (ประเสริฐ เมฆมณี, 2534: 3)

ประมวลกฎหมายแฮมมูราบี มีวิธีการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดในลักษณะที่เรียกกันว่าเป็นแบบ “ตาต่อตา ฟันต่อฟัน” กล่าวคือเมื่อบุคคลได้กระทำการละเมิดผู้อื่นเช่นไรก็จะได้รับผลแห่งการกระทำในลักษณะเช่นเดียวกันหรือบางครั้งก็เป็นการหยุดยั้งเพื่อมิให้บุคคลกระทำความผิดซ้ำอีกด้วยการลงโทษที่รุนแรงต่อทั้งร่างกายและจิตใจ เช่น การเข็ญตี การตัดอวัยวะบางส่วน นั่งเก้าอี้ทรมาน ใส่โซ่ล่า การประหารชีวิต การเนรเทศ เป็นต้น

การลงโทษภายใต้การแก้แค้นเป็นแนวทางปฏิบัติที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในอดีตที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามการลงโทษเพื่อมุ่งหวังการแก้แค้นแก่ผู้กระทำผิดก็มีจุดอ่อนหลายประการ อาทิ การตัดมือผู้ลักทรัพย์ สังคมก็จะไม่ได้อะไรเลยนอกจากมีผู้พิการอีกคนหนึ่งกลับคืนสู่สังคม ประการต่อมาก็คือเป็นการยากในการกำหนดโทษและความผิดว่ามีความเท่าเทียมกันหรือไม่ เพราะในความเป็นจริงแล้วไม่มีมาตรการใดๆที่จะสามารถสร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง คำถามที่มักเกิดขึ้นก็คือ ผู้กระทำผิดถูกลงโทษอย่างยุติธรรมหรือผู้เสียหายและสังคมได้รับการตอบแทนที่ยุติธรรมแล้วหรือไม่ ด้วยเหตุนี้การลงโทษด้วยการแก้แค้นต่อมาจึงลดความสำคัญลงแต่ก็ยังคงสอดคล้องกับทัศนคติในการปฏิบัติต่อผู้กระทำผิดของคนในสังคมส่วนใหญ่แม้กระทั่งในปัจจุบัน (นันทิ จิตสว่าง, 2541: 24 – 25)

การลงโทษเพื่อยับยั้งป้องปรามเป็นการลงโทษอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งมีจุดประสงค์ในการป้องกันการกระทำผิดหรือละเมิดบรรทัดฐาน ดังนั้นบทลงโทษภายใต้แนวคิดนี้จึงมีลักษณะรุนแรงเฉียบพลัน เด็ดขาด เพื่อให้คนในสังคมเห็นผลที่จะได้รับเมื่อกระทำผิดและไม่กระทำความผิดซ้ำอีก อย่างไรก็ตามในหลายประเทศกลับพบว่า การควบคุมสังคมในลักษณะดังกล่าวไม่สามารถยับยั้งการฝ่าฝืนได้อย่างแท้จริง เพราะ การที่คนในสังคมจะกระทำหรือไม่กระทำการละเมิดบรรทัดฐานของสังคมนั้น มีเหตุผลอันหลากหลายมากกว่าความหวาดกลัวต่อบทลงโทษ

การแก้แค้นและการลงโทษเพื่อขบขี้ ป้องปรามมีวัตถุประสงค์ที่คล้ายกันคือให้เห็นถึง บทลงโทษอันรุนแรงซึ่งเป็นการแก้แค้น ต่อการละเมิดกฎของสังคม เพื่อป้องปรามให้คนในสังคม ไม่กระทำความผิด แต่ทั้งนี้ก็พบได้ว่าสังคมส่วนใหญ่ยังคงมีผู้กระทำความผิดต่อระเบียบของสังคมอยู่เสมอ หรือแม้แต่ผู้ผ่านการลงโทษจากกฏต่างๆ ของสังคมมาแล้วก็ตามบางครั้งก็มีการกระทำความผิดซ้ำอีก ดังนั้นการลงโทษด้วยแนวทางการตัดโอกาสการกระทำความผิดจึงถูกนำมาใช้ โดยผู้กระทำจะถูกลงโทษ ถูกส่งไปอยู่ที่อื่นเพื่อความปลอดภัยของคนในสังคมส่วนใหญ่ เช่น การส่งผู้ต้องขังจำนวนมากจากอังกฤษไปอยู่ที่ทวีปออสเตรเลีย เป็นต้น

การกักกันผู้กระทำความผิดไว้ในเรือนจำก็เป็นทางการตัดโอกาสการกระทำความผิดของบุคคลนั้น ต่อสังคมอีกวิธีหนึ่ง แต่ทั้งนี้ก็เปรียบเหมือนเป็นวิธีการชั่วคราว เพราะเมื่อผู้ต้องขังพ้นโทษก็จะกลับมาสู่สังคมเช่นเดิมและอาจทำให้เกิดความหวาดระแวงต่อกัน เนื่องจากสังคมมักคิดร้ายตีตรา และสร้างวาทกรรมแก่ผู้ที่เคยผ่านเรือนจำว่าเป็นบุคคลชายขอบของความถูกต้องดีงาม ด้วยเหตุนี้แนวทางการแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำความผิดจึงถูกนำมาปรับใช้ร่วมในเรือนจำด้วย (นันทิ จิตสว่าง, 2541: 29)

แนวทางการแก้ไขฟื้นฟูนี้เชื่อว่าการกระทำของมนุษย์ถูกกำหนดจากปัจจัยต่างๆ เช่น ปัจจัยทางชีวภาพ จิตวิทยา สิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพและสังคมวัฒนธรรม ดังนั้นการกระทำความผิดจึงมีสาเหตุหลายอย่างร่วมกันและแตกต่างกันออกไปเฉพาะบุคคล เมื่อความผิดเกิดขึ้นการลงโทษจึงควรเป็นการแก้ไข ฟื้นฟูมิใช่การแก้แค้นผู้กระทำความผิดและระยะเวลาในการจองจำก็คือระยะเวลาที่เชื่อว่าผู้กระทำความผิดจะสามารถแก้ไขตนเองให้กลับมาสู่ความเป็นพลเมืองภายใต้บรรทัดฐาน จารีต กฎหมาย ของสังคม

ปัจจุบันเรือนจำได้กลายมาเป็นสถาบันหลักแห่งการลงทัณฑ์ของสังคม เรือนจำเป็นสถานที่ซึ่งคนในสังคมคาดหวังให้คุมขังผู้กระทำความผิดไว้เพื่อความปลอดภัยและสงบสุขของคนภายนอก สำหรับคนที่อยู่ภายในด้วยความเห็นต้องกันของคนส่วนใหญ่ของสังคมจึงจำเป็นต้องถูกจำกัดอิสรภาพ มีกฎเกณฑ์การดำเนินชีวิตในแต่ละวันที่ถูกควบคุมอย่างเข้มงวดเพื่อให้เป็นไปตามปรัชญาแห่งการลงโทษนั้นๆ แต่ทั้งนี้ก็ไม่มีใครรับประกันว่าความมุ่งหวังเหล่านั้นของสังคมจะเป็นไปตามเป้าประสงค์ ไม่มีใครทราบว่าชีวิตภายหลังของผู้ต้องขังเมื่อผ่านพ้นเรือนจำออกมาจะแตกต่างออกไปจากวิถีชีวิตเดิมของแต่ละคนก่อนก้าวเข้าสู่เรือนจำอย่างไรและไม่ว่าจะได้รับการปล่อยตัวออกมาหรือไม่ก็ตามแต่สิ่งที่คุณต้องขังทุกคนจะได้รับอย่างเสมอภาคเท่าเทียมก็คือการถูกตีตราว่าเป็นบุคคลอันตรายของสังคมอย่างไม่วันสิ้นสุด โดยเฉพาะจากวาทกรรมต่างๆ ที่สังคมสร้างขึ้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าแม้ในปัจจุบัน ปรัชญาการลงโทษจะปรับเปลี่ยนไปสู่แนวทางการคุมขังเพื่อแก้ไข บำบัดฟื้นฟู เพื่อคืนบุคคลอันพึงประสงค์กลับสู่สังคมจึงมีความพยายามในการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมตลอดการบริหารจัดการของเรือนจำหลายแห่งให้ดีขึ้นเมื่อ

เทียบเคียงจากในอดีต อย่างไรก็ตามความเป็นจริงที่พบ เรือนจำก็ยังคงเป็นสถานที่กักกันผู้กระทำผิดอันเต็มไปด้วยภาวะแวดล้อมที่ไม่พึงประสงค์ในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังตามแนวคิดขั้นต้น ทั้งนี้สาเหตุส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากความแออัดของผู้ต้องขังซึ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งหากมองในมุมกลับกันจำนวนของผู้ต้องขังที่เพิ่มมากขึ้นจนเกินอัตราการรองรับของเรือนจำที่มีอยู่เอง ได้กลายเป็นเหมือนกระจกเงาที่สะท้อนภาพระบบการควบคุมทางสังคมในปัจจุบันว่าหากเรือนจำเป็นสถาบันทางสังคมในการฟื้นฟูแก้ไข คึนคนดีสู่สังคม เหตุใดเรือนจำใหม่ยังคงถูกสร้างขึ้นอยู่เสมอและดูเหมือนว่า เรือนจำไม่เคยเพียงพอต่อการรองรับผู้ต้องขังเลยไม่ว่าจะเป็นยุคสมัยหรือสังคมใดๆ

### 3.2 เรือนจำ: อำนาจ และสถาบันเบ็ดเสร็จ

เรือนจำคือ “สถาบันเบ็ดเสร็จเด็ดขาด” ในแง่มุมที่หมายถึงความสามารถและอำนาจในการแยก ค่อมขัง ควบคุมผู้กระทำผิด ออกจากสังคมส่วนใหญ่ ทั้งนี้ผู้กระทำผิดเหล่านั้นจะถูกกักกันในอาณาบริเวณเฉพาะ ถูกแยกขาดจากเครือข่ายทางสังคมเดิมเกือบทุกอย่าง การติดต่อกับสังคมภายนอกแทบไม่มีโอกาสเป็นไปได้ และนอกจากนั้นยังต้องตกอยู่ภายใต้กฎระเบียบ ตารางชีวิตประจำวันที่ถูกกำหนดให้ต้องปฏิบัติตาม ถูกสอดส่องการกระทำต่างๆอย่างใกล้ชิดอยู่ตลอดเวลา ภายใต้การดูแลควบคุมบริหารของคนกลุ่มหนึ่งซึ่งได้รับฉันทานุมัติจากสังคมภายนอกและปราศจากการแทรกแซงจากบุคคล (สายพิณ ศุพุทธมงคล, 2543: 14)

เรือนจำในปัจจุบันอาศัยเทคโนโลยีทางอำนาจแบบใหม่เข้ามาบริหารจัดการโดยมีลักษณะเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ซึ่งใน Discipline and Punish: The Birth of the Prison โดย Michel Foucault ที่ตีพิมพ์ในปี 1975 (อ้างในปริตดา เกลิมเผ่า กอนันตกุล, 2541: 13-14) ได้กล่าวไว้ว่าอำนาจแบบใหม่มิใช่อำนาจในแบบที่กดขี่หรือมอมเมาอีกต่อไป หากแต่เป็นกลไกที่มีระเบียบวิธีการละเอียด ซับซ้อนและต่อเนื่องซึ่งซ่อนตัวอย่างแนบเนียนผ่านการจัดการร่างกาย ที่จะทำให้ผู้คนอยู่ภายใต้บรรทัดฐานเดียวกัน การควบคุมนี้เข้าไปถึงระดับชีวิตประจำวันจนบางครั้งกลายเป็นกิจวัตรให้เกิดการปฏิบัติอย่างไม่รู้ตัวว่าถูกควบคุม ในขณะที่อำนาจแบบเดิมจะปฏิบัติการผ่านสัญลักษณ์อาทิ พิธีกรรม ต่างๆ ซึ่งมักก่อให้เกิดการต่อต้านชัดเจน ในประเด็นดังกล่าว Foucault ได้ยกตัวอย่างสังคมตะวันตกสมัยยุคกลาง ผู้ที่อำนาจสูงสุดในสังคมก็คือกษัตริย์ ดังนั้นทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์จึงคือตัวแทนหรือสัญลักษณ์แห่งกฎหมาย สิทธิ อำนาจ และความชอบธรรมทั้งปวง ผู้ที่ล่วงละเมิดกษัตริย์ หรือตัวแทน ย่อมมีความผิดอย่างร้ายแรงและจะต้องได้รับการตอบแทนอย่างสาสม Foucault ได้บรรยายการลงทัณฑ์อันแสดงถึงอำนาจของกษัตริย์ที่มีต่อ Demiens ผู้ซึ่งได้ลอบปลงพระชนม์พระเจ้าหลุยส์ที่ 15 ว่าผลที่ได้รับจากการกระทำของเขาคือ การถูกประณามอย่าง

รุนแรง และต้องชดใช้การกระทำต่อหน้าบานประตูใหญ่ของวิหารแห่งปารีส Demiens ได้ถูกพาตัวมาบนหลังเกวียน สวมเสื้อเพียงตัวเดียว ในมือของเขาถือคบเพลิงและมีเชื้อไฟคือขี้ผึ้ง ถัดจากนั้นเขาก็ได้ถูกนำตัวลงมาจากหลังเกวียน และพาไปยังสถานที่ที่จะใช้เพื่อการชำระโทษต่อหน้าผู้คนมากมาย ซึ่ง ณ สถานที่แห่งนั้น ร่างกายของ Damiens จะถูกลาดด้วยตะกั่วที่ร้อนจัด แล้วนำไปต้มด้วยน้ำมัน เเผาไหม้ด้วยยางสน ขี้ผึ้ง และกำมะถันที่หลอมละลายผสมกัน หลังจากนั้น ร่างกายของเขาจะถูกดึงและแบ่งออกเป็นสี่ส่วนด้วยมีดที่คม ขนขาของเขาและร่างกายจะถูกนำไปเผาไฟกลายเป็นเถ้าถ่าน และจะถูกโปรยขึ้นไปกับสายลม ให้หายไปในอากาศ ( สมเกียรติ ตั้งนโม: 2545)

โทษทัณฑ์ที่ Damiens ได้รับเป็นการสะท้อนภาพของพระราชอำนาจอย่างชัดเจน และแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาด การลงโทษไม่ว่าจะเป็นวิธีการใดๆ แม้จะเป็นการแสดงออกซึ่งการแก้แค้นหรือความโหดร้ายอย่างชัดเจนต่อสาธารณชนก็ตาม แต่สิ่งนั้นย่อมเกิดขึ้นและเป็นไปได้ ด้วยหลักการที่ว่ากษัตริย์มีสิทธิและความชอบธรรมที่จะกระทำการใดๆ ก็ได้กับบุคคลที่ทรงเห็นว่าศัตรูหรือเห็นว่าจะก่อให้เกิดความไม่สงบสุขในราชอาณาจักร นอกจากนี้การประหารชีวิตและทรมานผู้ล่วงละเมิดต่อหน้าผู้คนจำนวนมากยังเป็นการเตือนในผู้คนภายใต้ปกครอง ตระหนักและรับรู้ถึงพระราชอำนาจ เสมือนเป็นการป้องปรามไปพร้อมกัน

แม้ว่ากษัตริย์จะทรงมีอำนาจมาก อย่างไรก็ตามการใช้อำนาจก็มีขีดจำกัด เพราะอำนาจแบบเดิมต้องอาศัยพิธีกรรม เช่น พิธีการประหาร Damiens ต้องอาศัยสัตถุญะมากมายและที่ขาดไม่ได้คือผู้ชม ซึ่งเป็นเป้าหมายโดยตรง หากขาดผู้ชมแล้วพิธีกรรมก็ไม่สมบูรณ์ และทั้งนี้ผู้ชมก็อาจกลายเป็นคาบสองคม (สายพิณ สุพุทธมงคล, 2543: 10) ในฐานะที่เป็นผู้ชมซบรับเอาอำนาจมาไว้เป็นเครื่องคอกย้ำ และส่งต่อ ขณะเดียวกัน ผู้ไม่เห็นด้วยกับพิธีกรรมแห่งอำนาจของกษัตริย์ก็อาจนำไปสู่แนวทางของการต่อต้านชัดเจน ซึ่งก่อให้เกิดความไม่ต่อเนื่องและการขาดความเป็นปึกแผ่น

หลังคริสต์ศตวรรษที่ 18 กลุ่มนักปฏิรูปมนุษยนิยมได้เสนอมหาทศวรรษใหม่แก่สังคม กลุ่มดังกล่าวเห็นว่าการลงโทษด้วยความรุนแรงภายใต้อำนาจกษัตริย์ไม่สมเหตุผลเพราะว่าสิ่งนั้นเป็นเหมือนการแก้แค้นมากกว่าการลงโทษ และการใช้ความรุนแรงแบบเดิมก็นำไปสู่โอกาสในการเผชิญหน้าระหว่างกษัตริย์และผู้ใต้ปกครองอยู่เสมอ นอกจากนี้ด้วยการพัฒนาของระบบทุนนิยม ลักษณะของการกระทำผิดก็เปลี่ยนจากร่างกายมาสู่การกระทำผิดต่อทรัพย์สินที่มากขึ้น การแข่งขันธุรกิจ ลักขโมยทรัพย์สิน เช่น ที่ดิน ผลผลิต กลายเป็นข้อขัดแย้งใหม่ซึ่งต้องการหลักเกณฑ์ที่แน่ชัดเพื่อกำหนดโทษหรือการชดเชยความเสียหายมากกว่าการพิจารณาโทษตามเห็นสมควรขององค์รัฐอธิปัตย์ ทั้งนี้ต่อมาแนวคิดดังกล่าวจึงพัฒนามาเป็น “สัญญาประชาคม” โดยมองว่าเมื่อสังคมเกิดการอยู่ร่วมกันของผู้คน ดังนั้นทุกคนควรมีข้อตกลงร่วมกันเพื่อป้องกัน แก้อภัย หรือลงโทษผู้ล่วงละเมิด อันมีจุดหมายสูงสุดคือความสงบเรียบร้อยของคนส่วนใหญ่ และเมื่อใครกระทำผิด

สังคมก็มีสิทธิให้บุคคลนั้นๆ ใช้อำนาจและรับผิดชอบความเสียหายที่ได้กระทำ ซึ่งในแง่มุมนี้การลงโทษจึงไม่ใช่การแก้แค้น การทรมาน หรือประจาน อันมาจากราชอาณาจักรของกษัตริย์อีกต่อไป เพราะอำนาจมิได้เป็นของใครคนใดคนหนึ่ง หากแต่การลงทัณฑ์คือการแก้ไขที่ตัวผู้กระทำผิดและเป็นการทบทวนถึงกฎระเบียบของสังคมเพื่อป้องกันความเสียหายในอนาคต (สายพิณ ศุภธรรมมงคล, 2543: 11-12)

อย่างไรก็ตามการปรับเปลี่ยนมุมมองและวาทกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นนี้ Foucault ชี้ว่ามีใช่เป็นการลงโทษที่เบาขึ้นหากแต่เป็นการใช้เทคโนโลยีทางอำนาจซึ่งทำให้การลงโทษดีขึ้น โดยการลงโทษในแบบเดิมจะต้องอาศัยเวทีเพื่อการแสดงสู่สาธารณะ เช่น การตัดศีรษะเสียประจาน การทรมานต่อหน้าฝูงชน เพื่อขยายและสร้างพลังอำนาจของกษัตริย์ แต่ภายใต้วาทกรรมใหม่ซึ่งเริ่มขึ้นปลายศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา การลงโทษซึ่งได้ถือว่าเป็นการควบคุมทางสังคมรูปแบบหนึ่งกลับแทรกซึมเข้าไปอยู่ในระบบคิด เป็นการเฝ้าระวังทางสังคมโดยผ่านการสำนึกบริวารของปัจเจก

ในเรื่องดังกล่าว Foucault ได้ใช้แนวคิดความรู้ทางสถาปัตยกรรมแห่งการควบคุมภายใต้การออกแบบเรือนจำของ Jeremy Bentham ที่เรียกว่า “แพน옵ติคอน” เพื่อนำมาเป็นเครื่องมือสร้างความเข้าใจต่อ อำนาจแห่งการควบคุมและลงทัณฑ์ สมัยใหม่ (รัตนา โตสกุล, 2548:77) ทั้งนี้เรือนจำภายใต้สถาปัตยกรรมแบบแพน옵ติคอนจะถูกออกแบบในลักษณะที่ผู้ต้องขังแต่ละคนจะไม่สามารถมองเห็นซึ่งกันและกันได้ แต่ในห้องขังทุกห้องที่มีผู้ต้องขังอยู่เพียงคนเดียวจะสามารถมองเห็นหอคอยควบคุมซึ่งอยู่ตรงกลางได้ การออกแบบเช่นนี้จะทำให้ผู้ต้องขังไม่อาจมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันแต่ทุกคนจะรู้สึกว่ามีสายตาของผู้คุมที่คอยจับจ้องการกระทำของคนอยู่ตลอดเวลา เพราะการออกแบบจะทำให้ผู้ต้องขังไม่อาจทราบได้ว่าในหอคอยมีเจ้าหน้าที่ควบคุมอยู่จริงหรือไม่ ดังนั้นผู้ต้องขังก็จะควบคุมตนเองเพื่อหลีกเลี่ยงการกระทำผิดต่างๆ ซึ่งอาจนำไปสู่การลงทัณฑ์ที่มากขึ้น

รูปแบบสถาปัตยกรรมนี้มีได้มีเพียงแต่ในเรือนจำ แต่ยังถูกนำไปใช้กับสถาบันทางสังคมอื่นๆ อีกหลายแห่ง โดยผลผลิตจากแนวคิดดังกล่าวทำให้สถาบันเบ็ดเสร็จ เช่น โรงพยาบาลที่รักษาอาการทางจิต ค่ายทหาร หรือแม้กระทั่งมหาวิทยาลัยที่ถูกสร้างขึ้นตั้งแต่ ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมาแล้วล้วนแล้วแต่มีเป้าหมายและกลไกของอำนาจแตกต่างออกไปจากยุคสมัยที่มีมาก่อนหน้านี้

Erving Goffman (1960) (อ้างในพัฒนา พัวพัฒนกุล, 2533: 16-17) ชี้ว่าเรือนจำสมัยใหม่ก็คือหนึ่งในสถาบันที่มีกลไกของอำนาจอย่าง เบ็ดเสร็จเด็ดขาด กล่าวคือเรือนจำได้แทรกซึมเข้าไปทุกอณูของวิถีชีวิตผู้ต้องขังนับตั้งแต่วันแรกที่ก้าวเข้าสู่เรือนจำหรือแม้กระทั่งออกไปจากเรือนจำแล้วก็ตาม ดังนั้นเรือนจำจึงคือทุกสิ่งทุกอย่างของผู้ต้องขัง ขณะเดียวกันผู้ต้องขังก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของเรือนจำเช่นกัน เพราะผู้ต้องขังต้องใช้ชีวิตอยู่ในเรือนจำตลอด 24 ชั่วโมง ตลอดทั้งเดือน

ทั้งปีตามระยะเวลาโทษของแต่ละคน และสำหรับชีวิตประจำวันในเรือนจำนั้นจะมีตารางกำหนดที่แน่นอน ทุกคนต้องปฏิบัติตามตารางที่ถูกกำหนดไว้ ไม่ว่าจะเป็นการกิน การนอน การทำงาน การศึกษา อบรม ฝึกวิชาชีพ โดยทั้งหมดนี้ทุกคนต้องปฏิบัติอย่างเดียวกัน เหมือนกัน หากใครฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามก็จะมีบทลงโทษตามกฎหมายระเบียบเรือนจำภายใต้การบังคับใช้ของเจ้าหน้าที่เรือนจำที่ได้รับฉันทานุมัติจากสังคม

ในทัศนะของ Goffman ด้วยความเบ็ดเสร็จของเรือนจำนี่เองเป็นกระบวนการหนึ่งในลดทอนปัจเจกภาพของบุคคล กล่าวคือเมื่อเข้าไปยังเรือนจำครั้งแรกแต่ละคนจะยังคงสถานะและความเป็นปัจเจกของตนไว้ แต่ผลจากการถูกตัดขาดจากความสัมพันธ์จากโลกภายนอกซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสถาบันเบ็ดเสร็จจะทำให้หลังจากนั้นไม่นานความเป็นปัจเจกจะค่อยๆ เลื่อนลงและเกิดความรู้สึกสูญเสียมาแทนที่ในเรื่องปฏิสัมพันธ์ เครือข่ายทางสังคมและความเคยชินจากชีวิตภายนอกเรือนจำ นอกจากนี้ผู้ต้องขังยังต้องประสบกับความไร้อิสระ การถูกจำกัดสิทธิ รวมทั้งการปะทะสังสรรค์กับกฎระเบียบที่เข้ามามีส่วนร่วมกัวิถีชีวิตอยู่ตลอดเวลา ซึ่งมีผลให้ผู้ต้องขังรู้สึกอึดอัดจนเกิดความกดดันทั้งร่างกายและจิตใจอย่างรุนแรง

อย่างไรก็ตามความกดดันดังกล่าวก็จะลดน้อยลงเมื่อ “น้องใหม่” ได้มีการซึมซับรับเอาบทบาทของการเป็น “ผู้ต้องขัง” เข้ามาเป็นอีกส่วนในความเป็นตัวตน การซึมซับรับเอานี้จะเกิดขึ้นทีละน้อยทั้งในแบบที่รู้ตัวและไม่รู้ตัวจนในที่สุดผู้ต้องขังก็จะถูกอบรมขัดเกลากจนมีความคุ้นชินกับการใช้ชีวิตภายใต้สถาบันแห่งอำนาจนี้ (Donald Creamer, 1966: 294-295) และไม่ว่าการเรียนรู้นั้นจะนำไปสู่การยอมรับ การปรับตัว หรือการต่อต้านขัดขืนกับอำนาจของเรือนจำก็ตาม แต่สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือผู้ต้องขังทุกคนล้วนแล้วแต่กลายเป็นส่วนหนึ่งของการใช้ การรับ ช่วงชิง การส่งต่ออำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดของสถาบันการลงทัณฑ์แห่งนี้แทบทั้งสิ้น

หากเป้าหมายของสถาบันเบ็ดเสร็จคือการควบคุมมนุษย์ด้วยวิธีการต่างๆ หรือแม้กระทั่งการใช้อำนาจทุกวิถีทางเพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์ เรือนจำก็ถือว่าได้เป็นสถาบันเบ็ดเสร็จอีกแห่งหนึ่งที่สะท้อนการทำงานของอำนาจได้ดีที่สุด โดยเฉพาะเรือนจำในปัจจุบันที่กลไกแห่งอำนาจมุ่งเน้นการควบคุมร่างกายโดยตรงทุกอนุภาค ภายใต้สถาบันเบ็ดเสร็จเด็ดขาดร่างกายที่ละเมิดบรรทัดฐานสังคมจะถูกจองจำตามเป้าประสงค์แห่งการลงทัณฑ์ นอกจากนี้ร่างกายก็ยังถูกจัดระเบียบและฝึกให้เคยชินกับตารางการใช้ชีวิตที่ถูกควบคุมอย่างเคร่งครัดอยู่ตลอดเวลาอีกด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อให้ร่างของปัจเจกถูกลดทอนความเป็นตัวตนลงและกลายเป็นร่างที่เหมาะสมอันพึงปรารถนาของสังคม ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในความหมายนี้เรือนจำจึงมิใช่แค่เพียงสถาบันแห่งการลงทัณฑ์เพียงอย่างเดียว แต่อำนาจที่มีอยู่อย่างเบ็ดเสร็จนั้นยังประกอบไปด้วยความคาดหวังของสังคม

ในการรื้อและประกอบสร้างร่างกายใหม่เพื่อตอบสนองผลประโยชน์หรือสร้างให้เกิดผลผลิตสูงสุด แก่สังคมนั้นๆ อีกด้วย

### 3.3 เรือนจำ และเทคโนโลยีการสร้างวินัย

เมื่อเรือนจำกลายเป็นความคาดหวังของสังคมในฐานะของอาณาบริเวณแห่งการปฏิบัติการภายใต้สถาบันเบ็ดเสร็จเพื่อเป้าประสงค์ในการควบคุมสังคม การนำผู้ประพฤติดี ผิดกฎหมาย ผิดบรรทัดฐาน ไปจองจำไว้จึงเป็นสิ่งที่คนในส่วนใหญ่ให้ฉันทานุมัติและเห็นว่าจะนำมาซึ่งความสงบเรียบร้อยของสังคม ด้วยเหตุดังกล่าวเรือนจำจึงเต็มไปด้วยเหล่าอาชญากร ผู้กระทำผิด หรือผู้ที่ไม่พึงประสงค์ของสังคม และไม่ว่าการคุมขังจะเป็นการแก้แค้น ควบคุมหรือการแก้ไข พฤติกรรมก็ตาม เพื่อการดำเนินการตามเป้าหมาย เรือนจำจึงต้องมีความเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ปราศจากการแทรกแซงจากอำนาจภายนอก รวมทั้งมีความมั่นคงแข็งแรงในเชิงกายภาพ อาทิ มีกำแพงสูง มีเจ้าหน้าที่ควบคุม เพื่อป้องกันผู้ต้องขังหลบหนี และนอกจากนี้เรือนจำยังต้องมีเครื่องมือซึ่งถือได้ว่าเป็นเทคโนโลยีเชิงอำนาจที่สำคัญอีกประการหนึ่งอันได้แก่ “ระเบียบวินัย”

ระเบียบวินัยในความหมายดังกล่าวไม่ได้มีนัยเพียงแต่การควบคุมหรือบังคับให้ปัจเจกอยู่ภายใต้ระเบียบปฏิบัติที่ถูกกำหนดขึ้น แต่ยังหมายรวมถึง กระบวนการฝึกฝน ฝึกหัดร่างกายในด้าน ทักษะ ความรู้ วิธีคิด ภายใต้การควบคุมของสถาบันต่างๆ อันจะส่งผลให้เกิดประโยชน์สูงสุด แก่หน่วยสังคมนั้นๆ ระเบียบวินัยซึ่งเป็นเทคโนโลยีทางอำนาจแบบนี้ได้เปลี่ยนจาก กลไกอำนาจแบบเดิมในรูปแบบของการข่มขู่ คุกคาม บังคับ มาเป็น การฝึกฝนตัวตนและร่างกายให้อยู่ภายใต้ บรรทัดฐาน โดยที่ไม่ต้องมีผู้คอยควบคุม หากแต่เป็นการควบคุมที่มาจากภายในตัวปัจเจกเอง

สำหรับเรือนจำระเบียบวินัยภายใต้กลไกแบบใหม่มีความสำคัญอย่างมากเพราะระเบียบวินัยเช่นนี้คือเครื่องมืออันทรงพลังอำนาจเนื่องจากมีลักษณะเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ทำงานได้อย่างต่อเนื่อง จึงสามารถกำกับควบคุมผู้คนจำนวนมากให้อยู่ภายใต้บรรทัดฐานเดียวกันได้อย่างแนบเนียน โดยการควบคุมนี้สามารถควบคุมได้ถึงในระดับรายละเอียดของชีวิตประจำวันจนถึงขั้น วัตรปฏิบัติของร่างกาย (ปริตตา เกลิมเผ่า กอนันตกุล, 2541: 14-15)

การที่เรือนจำจะสามารถควบคุม บังการหรือสร้างให้ผู้ต้องขังกลายเป็นร่างกายอันบรรจงไปด้วยระเบียบวินัยซึ่งหมายถึงการสร้างพลเมืองใหม่ที่เพียบพร้อมด้วยบรรทัดฐานต่างๆ และเป็นที่ต้องการของสังคมนั้นจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการรื้อและการประกอบสร้างร่างกายใหม่ โดยกระบวนการนี้ นักคิดคนสำคัญอย่าง Foucault ได้พยายามตีแผ่และชี้ให้เห็นถึงการทำงานของกลไก

เชิงอำนาจดังกล่าวและเรียกสิ่งนี้ว่าคือ “เทคโนโลยีการสร้างวินัย” (อ้างในสายพิณ ศุพุททมงคล, 2543: 14)

เทคโนโลยีการสร้างวินัยภายใต้อาณาบริเวณเรือนจำนั้นในขั้นแรกร่างกายของผู้ต้องขัง จะถูกมองอย่างแยกส่วนออกจากกัน จากนั้นจึงจะมีการฝึกร่างกายส่วนต่างๆ เช่น แขน ขา ลำตัว ศีรษะ ให้ทำหน้าที่เฉพาะเจาะจงภายใต้ประสิทธิภาพการผลิตที่สูงสุด และการจะทำเช่นนี้ได้ต้อง ทำควบคู่ไปพร้อมๆ กับการลดคุณค่าความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ผูกติดอยู่กับส่วนต่างๆ ของร่างกายให้ หดหายไปด้วย เพราะร่างกายคือสิ่งที่จะต้องถูกรื้อออกและประกอบสร้างใหม่ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เทคโนโลยีในการสร้างวินัยนี้ได้แยกอำนาจออกจากร่างกาย ซึ่งทำให้อำนาจนั้นกลายเป็น ความสามารถที่เพิ่มพูนขึ้นของปัจเจก แต่ในขณะเดียวกันก็กลายเป็นการสมยอมให้อำนาจนั้นเข้ามา ครอบงำ ควบคุมทุกภาคส่วนของร่างกาย

กระบวนการต่อมาในการประดิษฐ์ ประกอบสร้างร่างกายขึ้นมาใหม่ จำเป็นที่จะต้องมีเรื่อง การจัดการพื้นที่และเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง (กฤษฎา บุญชัย: 2550) โดยในส่วนของการจัดการด้าน พื้นที่นั้น เรือนจำในฐานะสถาบันเบ็ดเสร็จจะมีการปิดล้อมพื้นที่เพื่อป้องกันการแทรกแซงจาก ภายนอก ส่วนภายในก็จะมีการจัดกลไกอำนาจระเบียบวินัยด้วยการแบ่งแยกผู้ต้องขังออกเป็น ส่วนๆ และมีพื้นที่เฉพาะไว้ให้กับผู้ต้องขังแต่ละประเภท ตัวอย่างเช่นในการจัดสรรอาณาบริเวณที่ เรียกกันว่า “แดน” โดยแต่ละแดนก็มีกฎกติกาที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้นแดนจึงคือการตีกรอบ ตารางเพื่อให้ผู้ต้องขังซึ่งมีตำแหน่งแห่งที่ ช่วงชั้นทางสังคม หรือมีบทบาทและสถานภาพเดียวกัน อยู่ภายในกรอบอาณาบริเวณเดียวกัน ซึ่งง่ายในการกำกับดูแลควบคุม

สำหรับการจัดการด้านเวลาภายในเรือนจำจะมีตารางที่กำหนดกิจวัตรประจำวัน กำหนดวิถี ชีวิตของผู้ต้องขังทุกคนเอาไว้อยู่ตลอดเวลา ผู้ต้องขังจะถูกควบคุมให้ปฏิบัติตามตาราง ตั้งแต่การ ตื่น การทำธุระส่วนตัว การรับประทานอาหาร การฝึกอาชีพ การพักผ่อน หรือแม้ในขณะที่นอน หลับก็ตาม

การจัดการพื้นที่และเวลาจะทำให้ร่างกายที่ผ่านกระบวนการดังกล่าวกลายเป็นร่างกายที่ “แข็ง” ง่ายต่อการฝึกฝนเพื่อการประกอบสร้างและผลิตใหม่นำไปสู่ “ร่างระเบียบวินัย” ซึ่ง ตอบสนองต่อระบบบรรทัดฐานของสังคม กลับสู่ภาวะของการเป็นพลเมืองที่ “ปกติ” อันเป็นคู่ตรง ข้ามของความ “ผิดปกติ” หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการกลับเป็น “คนดี” ภายใต้มาตรฐานที่สังคม กำหนดนั่นเอง และทั้งนี้แม้แต่ในเรือนจำ ก็มีมาตรฐานใน “การชี้ขาดความปกติ” ด้วยเช่นกัน (สายพิณ ศุพุททมงคล, 2543: 16)

ผู้ต้องขังทุกคนจะถูกจ้องมองร่างกายและตัวตนเข้าไปถึงในระดับจุลภาคเพื่อการควบคุม ความเป็น “ปกติ” โดยร่างกายของผู้ต้องขังที่แสดงถึงการมีระเบียบวินัยอันปกติจึงต้องได้รับการ



คุณจากเจ้าของเรือนร่างอย่างดี อันได้แก่การสวมเสื้อผ้าที่สะอาด ผสมกัน ไม่มีหนวดเครา พุดจา  
 สุกภาพไม่หยาบคาย ตรงต่อเวลา ไม่สร้างความเคืองร้อนวุ่นวาย มีกิจกรรมยามที่อ่อนนุ่มไม่  
 กระด้างกระเดื่องต่อ “นาย” หรือแม้กระทั่งการมีพฤติกรรมทางเพศที่ไม่เบี่ยงเบนออกไปจาก  
 บรรทัดฐานของสังคมส่วนใหญ่ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้แม้ว่าข้อปฏิบัติบางประการจะไม่มี  
 กฎระเบียบ ข้อห้ามที่ระบุไว้ชัดเจน แต่เนื่องจากความ “ผิดปกติ” ต่อบรรทัดฐานของอาณาบริเวณนี้  
 เองผู้ที่ล่วงละเมิดก็อาจได้รับผลกระทบที่ไม่พึงปรารถนาต่อการใช้ชีวิตในเรือนจำได้

ชีวิตในกรอปป้าแพงเรือนจำเป็นวิถีที่จะต้องมีการปะทะสังสรรค์กับอำนาจซึ่งเข้ามาจัด  
 ระเบียบ สร้างตาราง ควบคุม ฝึกฝนร่างกายอยู่ตลอดเวลาและภายใต้มุมมองของการควบคุมและ  
 ระเบียบวินัยของเรือนจำซึ่งเป็นการประกอบสร้างร่างกายพลเมืองใหม่นี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง  
 แยกร่างกายของปัจเจกออกเป็นส่วนๆ แล้วจึงมีการหลอมรวมร่างใหม่ด้วยเทคโนโลยีการควบคุม  
 ทั้งภายในและภายนอก ในมุมมองดังกล่าวร่างกายจึงเป็นแค่เพียงวัตถุไร้ซึ่งเจตจำนงกระทำการ  
 หรืออีกนัยหนึ่งผู้ที่ละเมิดบรรทัดฐานของสังคม ผู้กระทำผิดกฎหมาย จึงเป็นแค่เพียงวัตถุดิ  
 ชิ้นส่วนที่เสียหาย ฟันเฟืองที่บกพร่อง ในระบบสายพานการผลิต ส่วนเรือนจำก็คืออาณาบริเวณ  
 เฉพาะอันมีหน้าที่ เก็บ ซ่อมแซม รื้อ สร้างวัตถุ เพื่อตอบสนองป้อนร่างกายที่เชื่อมสู่ระบบการผลิต  
 ของสังคมนั่นเอง

อย่างไรก็ตามแม้ว่าระเบียบวินัยแบบใหม่จะมีพลังอำนาจ มีความเบ็ดเสร็จเด็ดขาดและ  
 อาจจะช่วยให้ผู้ต้องขังกลับกลายเป็นบุคคลที่สังคมปรารถนา แต่เชื่อว่าทุกร่างกายที่ถูกก่อสร้างและ  
 ประกอบขึ้นมาใหม่จะเป็นเช่นนั้นเสมอไป เพราะร่างกายไม่ใช่ “วัตถุ” หากแต่ในความเป็นจริงที่  
 เกิดขึ้นเราจะพบได้ว่า ระเบียบวินัยมิได้ทำให้คนยอมจำนนอย่างไร้การต่อต้าน ในทางที่กลับกัน  
 กฎระเบียบที่บีบบังคับ เข้มงวดก็สร้างให้เกิดการเรียนรู้ ฝ่าฝืนและหลบหลีกมากขึ้นด้วย อัน  
 แสดงให้เห็นว่าที่ไหนมีอำนาจที่นั่นย่อมมีการต่อต้านชัดเจน ซึ่งแม้แต่ในเรือนจำอันมีลักษณะของ  
 สถาบันเบ็ดเสร็จก็ตาม (สายพิณ สุพุทธมงคล, 2543)

การต่อต้านชัดเจนต่อระเบียบวินัยของเรือนจำเป็นสิ่งหนึ่งที่สะท้อนภาพว่า ผู้ต้องขังหาใช่  
 วัตถุที่จะสามารถก่อสร้างได้อย่างเบ็ดเสร็จ หากแต่มีการ ต่อรอง ช่วงชิง ในรูปแบบของ  
 ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ภายใต้ปฏิสัมพันธ์ต่อกันอยู่ตลอดเวลา โดยทั้งนี้การต่อรอง ฉกฉวย  
 อำนาจในเรือนจำนั้นมีรูปแบบลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับบริบทของอาณาบริเวณ  
 มุมมองหรือคลังความรู้พื้นฐานและทุนที่แต่ละคนถือครองอยู่ผ่านปฏิบัติการซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป